

شناخت‌نامه ابو جعفر النقیب

زندگانی، آرا و اندیشه‌ها

دکتر مصطفی جواد

ترجمه و تعلیقات:

دکتر علی حسن‌بگی

ویراستار:

دکتر علی صباغی

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک

سرشناسنامه	:	جواد، مصطفی، ۱۹۳۱-م.
عنوان قراردادی	:	ابوجعفر النقیب، فارسی
عنوان و نام پدیدآور	:	شناخت نامه ابوجعفر النقیب: زندگانی، آرا و اندیشه‌ها / مصطفی جواد: ترجمه و تعلیقات علی حسن بگی؛ ویراستار علی صباغی.
مشخصات نشر	:	اراک: دانشگاه اراک، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	:	۱۹۹ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۷۳۱-۱۲-۳
وضعیت فهرست نویسی	:	فیبا
یادداشت	:	کتابنامه: ۱۹۳-۱۹۹.
موضوع	:	نقیب، ابوجعفر - نقد و تفسیر
موضوع	:	مجتهدان و علما - عراق -- سرگذشتنامه
موضوع	:	Ulama - Iraq -- Biography
موضوع	:	معتزله - تاریخ - قرن ۸ ق.
موضوع	:	Motazilites - History - 14 th century
موضوع	:	اسلام -- تاریخ
موضوع	:	Islam -- History
شناسه افزوده	:	حسن بگی، علی، ۱۳۴۸ -، مترجم
شناسه افزوده	:	صباغی، علی، ویراستار
شناسه افزوده	:	دانشگاه اراک
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۸ ۲۰۴۱ الف ج / ۹۶۰ ج / BP۱۶۰
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۳۴۳
شماره کتابشناسی ملی	:	۵۵۹۸۸۸۸

شناخت نامه ابوجعفر النقیب

زندگانی، آرا و اندیشه‌ها

دکتر مصطفی جواد

ترجمه و تعلیقات: دکتر علی حسن بگی

ناشر	:	دانشگاه اراک
ویراستار	:	دکتر علی صباغی
نوبت چاپ	:	اول / ۱۳۹۸
شمارگان	:	۱۰۰۰ نسخه
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۷۳۱-۱۲-۳
قیمت	:	۳۰۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

- پیش‌درآمد ۱
- زیست‌نامه دکتر مصطفی جواد ۷
- تألیفات ۱۲
- ابوجعفر النقیب از نگاه برخی تراجم‌نویسان ۱۴
- ابوجعفر النقیب ۱۹
- مقدمه ۲۱
- فیلسوف‌الادب و الاخبار (ابوجعفر النقیب) ۲۶
- ابوجعفر النقیب یحیی بن محمد بن ابی زید ۳۲
- شعر و شاعری ۴۵
- درگذشت ۴۷
- فرزندان ۴۷
- پایان سخن ۵۰
- تبحر و فرهیختگی نقیب در دانش‌ها و آرای اختصاصی او ۵۱
- فتوحات و استقرار اسلام در میان عرب‌ها ۵۱

- دیدگاه ابوجعفر النقیب درباره ابوبکر، عمر، عثمان و معاویه ۵۳
- ابوجعفر النقیب و توجیه عملکرد صحابه در ارتباط با ولایت علی^(ع) ۵۶
- دیدگاه ابوجعفر النقیب درباره علی^(ع) و امامت او ۶۹
- جان به در بردن علی^(ع) پس از پیامبر^(ص) ۷۵
- برتری علی^(ع) بر خلیفه اول و دوم و رابطه حمزه و جعفر با علی^(ع) ۷۸
- مشابتهای علی^(ع) با پیامبر^(ص) در حکمرانی ۸۳
- روش علی^(ع) در حکمرانی ۹۲
- دلایل و زمینه‌های علاقه مردم به امام علی^(ع) ۹۴
- کمک و یاری علی^(ع) به پیامبر^(ص) و بزرگداشت او ۹۸
- علی^(ع) و کشته نشدن در لیلۃ المبیت ۱۰۱
- نخلستان فدک و فدیة ابوالعاص ۱۰۴
- معاویه و تحریک کردن امام علی^(ع) در طعنه زدن به ابوبکر و عمر ۱۰۹
- وفات پیامبر^(ص) و بیم انصار از جانشینان او ۱۱۸
- حرص و علاقه شدید امویان به خلافت ۱۲۲
- راز هشتاد تازیانه زدن به استخوان‌های هشام بن عبدالملک ۱۲۶
- برادر پیامبر^(ص) در عصر جاهلیت ۱۲۷
- ابوحیان توحیدی و تفاضل میان علی^(ع) و جعفر ۱۲۹
- وزیر ابوالقاسم مغربی ۱۳۹
- اشعاری درباره حسین بن علی^(ع) ۱۴۴
- نابغه ذبیانی بزرگ‌ترین شاعران ۱۴۴

پیوست‌ها

- ۱۵۱..... مجازات عامل ترس و سقط جنین فاطمه (س)
- ۱۵۲..... ابوجعفر النقیب و ارزیابی نظریه «عدالت صحابه»
- ۱۸۲..... امام علی (ع) و ستودن یکی از فرمانروایان مسلمان
- ۱۸۴..... ذوق سرشار در فهم کلام
- ۱۸۶..... ناقد گزارش‌ها
- ۱۸۷..... تحلیل‌گر رویدادها
- ۱۹۱..... احاطه بر رویدادهای تاریخ اسلام
- ۱۹۲..... بهترین سرزمین شایسته سکونت
- ۱۹۳..... منابع

پیش‌درآمد

ابن ابی‌الحدید از معدود عالمان و دانشمندان مشهور معتزلی قرن هشتم هجری است که از حمله مغولان به بغداد، جان سالم بدر برد. او در بسیاری از دانش‌های آن روزگار، دارای تألیفاتی است. شرح نهج‌البلاغه وی یکی از ماندگارترین کتاب‌های اوست. به عبارتی دیگران ابن ابی‌الحدید را بیشتر با همین شرح می‌شناسند.

نویسنده این شرح از منابع گوناگون شفاهی و مکتوب بهره برده است. یکی از عالمان و دانشورانی که ابن ابی‌الحدید محضر علمی او را درک کرده ابو‌جعفر یحیی بن ابی‌زید علوی مشهور به نقیب البصرة یا ابو‌جعفر النقیب است. ابن ابی‌الحدید در شرح خود بارها این شخصیت را با عبارات‌ها و تعبیرات گوناگونی ستوده است. گفتنی است با همه مهارت و ورزیدگی ابو‌جعفر النقیب در دانش‌های آن روز از قبیل کلام، تاریخ، فقه‌الحديث،^۱ ادبیات و ...، تألیفی از او به‌جای نمانده است؛ لذا تنها راه دست‌یابی به افکار و اندیشه‌های او رجوع به شرح نهج‌البلاغه شاگرد فاضلش ابن ابی‌الحدید است.

۱. چنان‌که با دقتی ستودنی به فهم و کشف «مَصَبِّ» سخن امام علی(ع) (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۲، ص ۲۳۱) مبادرت کرده است.

ر.ک: شرح نهج‌البلاغه ابن ابی‌الحدید، ج ۹، ص ۲۴۸-۲۵۱.

شاید بتوان ادعا کرد کمتر کسی است که تاریخ اسلام را مطالعه کرده باشد و با نام «نقیب البصره» یا «ابوجعفر التقیب» آشنا نباشد. نگارنده تصور می‌کند افکار، اندیشه‌ها و شخصیت ابوجعفر التقیب هر خواننده‌ای را به‌سوی خود جلب می‌کند؛ زیرا او علاوه بر تسلط و اشراف بر دانش‌های مذکور، به ارائه تحلیل‌های نو و عمیق از رویدادهای صدر اسلام^۱ می‌پردازد و در این عرصه از مورخان کم‌نظیر است.

البته ابوجعفر التقیب دو ویژگی دیگر نیز دارد که او را از بقیه هم‌طرازان خود ممتاز کرده است؛ یکی اعتدال و میانه‌روی است که با وجود آنکه در عصری می‌زیست که بازار مجادلات کلامی داغ بوده و زمینه برای موضع‌گیری‌های تند و خارج از انصاف فراهم بوده است هیچ‌گاه از جاده اعتدال و انصاف خارج نگشته است. وی در بحث‌هایی که با شاگرد

۱. برای مثال این پرسش مطرح است که چگونه صحابه توصیه‌های پیامبر (ص) را در مورد امامت علی (ع) و خصوصاً رویداد غدیر نادیده گرفتند؟ گرچه در این باره پاسخ‌هایی داده شده از قبیل: کمی سن حضرت علی (ع)، حسادت، بغض و کینه عده‌ای نسبت به آن بزرگوار؛ اما با تأمل روشن می‌گردد که علاوه بر عوامل مذکور، عامل مهم دیگری نیز بوده است؛ زیرا این‌که عده‌ای حسادت کنند و یا کمی سن ایشان را بهانه قرار دهند در صورت فقدان زمینه‌های فکری در یک جامعه خیلی مقبول نیست. در حالی‌که نقیب البصره دانشمند نکته‌سنج در تحلیل و ارزیابی خود می‌گوید: صحابه پیامبر (ص) در مسائل عبادی از پیامبر (ص) پیروی می‌نمودند ولی در مسائل دنیوی (سیاسی و اجتماعی) خود را صاحب رأی و نظر می‌دانستند و برای خود حق اجتهاد قائل بودند و چون حکومت و خلافت را از مسائل دنیوی می‌پنداشتند لذا هیچ عیبی نمی‌دیدند که در اینجا طبق نظر خود عمل کنند (شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۲، ص ۸۲-۸۳)؛ به عبارت دیگر صحابه قلمرو اطاعت از پیامبر (ص) را محدود به مسائل عبادی نموده بودند و در مسائل غیر عبادی، پیامبر (ص) را متصل به وحی نمی‌دانستند. چنان‌که مشاهده می‌شود وی این موضوع را بسیار زیبا تحلیل کرده است. نقطه قوت این تحلیل این است که صرفاً یک حدس نیست بلکه تحلیلی است که تاریخ - تاریخی که توسط باورمندان به عدالت صحابه نگاشته شده است - نیز آن را تأیید می‌کند و مواردی از تخلف صحابه را گوشزد می‌نماید. وی در باره سؤال شاگرد خود ابن ابی الحدید درباره علت علاقه و محبت مردم نسبت به علی (ع) مطالبی نیز ارائه کرده است (شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۰، ص ۲۲۳-۲۲۵) که همه نشان‌دهنده عمق تحلیل و خرد اوست. نیز این‌که چگونه علی (ع) پس از پیامبر (ص) با آن کینه‌هایی که در دل‌ها از او بود جان سالم به در برد در حالی‌که قاعدتاً می‌بایست توسط بازماندگان کشته‌های میدان نبرد ترور می‌شد. پاسخ و تحلیل او (شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۱۳، ص ۳۰۱) بیانگر عمق اندیشه اوست.

فاضلش ابن ابی الحدید دارد در عین تقابل عقیدتی که میان آن دو آشکارا دیده می‌شود هیچ‌گاه زبانش را آلوده به ناسزا نکرده است و دیگری حریت و آزاداندیشی اوست که در ارائه دیدگاه‌های خود، هیچ‌گاه در بند تعصبات فرقه‌ای نشده بلکه تلاشش در رسیدن به حقیقت بوده است؛ شاید بتوان ادعا کرد که او در قرن ششم و اوایل قرن هفتم تجسم اعتدال، عقل‌گرایی و آزاداندیشی بوده است.

با همه این اوصاف، نام‌برده قرن‌ها مورد غفلت عالمان مسلمان و مستشرقان قرار گرفته بود^۱ - گرچه برخی از تراجم‌نگاران شرح حال مختصری از او ارائه کرده‌اند که بعداً اشاره می‌شود - تا این‌که مورخ و پژوهشگر عراقی دکتر مصطفی جواد با نگارش رساله ابو جعفر النقیب کوشید تا با ارائه شرح حال و اندیشه او، غفلت یادشده را جبران کند. او ابتدا به شرح حال ابو جعفر النقیب پرداخته است و پس‌از آن به آراء و اندیشه او اشاره کرده است. نگارنده نیز به دلیل علاقه و دل‌بستگی به آراء و اندیشه‌های نقیب البصره و لزوم آشنایی دانشجویان با این شخصیت علمی و معتدل - که جایش در این روزگار که مسلمانان به جای همدلی، یکدیگر را تکفیر و تیغ بر روی همدیگر می‌کشند خالی است - مبادرت به ترجمه کتاب مذکور کرده است.

در پایان چند نکته قابل یادآوری است:

۱. معلوم نیست چرا این شخصیت لاف‌لاقل به اندازه مسعودی، ابن مسکویه و یعقوبی مورد توجه قرار نگرفته است. یکی از دانشوران تاریخ می‌گوید: ما جوانه‌های یک تاریخ عقل‌گرایانه یا تجربه‌گرایانه را در ابن مسکویه، مسعودی یا تا حدودی یعقوبی می‌بینیم. این بذره‌های نخستین بستر و فضای مناسب را پیدا نمی‌کند و می‌خشکد. البته پدیده آمدن ابن خلدون در قرن هشتم یک معضل بزرگی است که اگر شما از من بپرسید که این خلدون در چه بستری رویید؟ من در حال حاضر پاسخی برای آن ندارم (تأملاتی در علم تاریخ و تاریخ‌نگاری اسلامی، ص ۱۳۸). همان‌گونه که ملاحظه می‌شود عراق و علو دربار ابن خلدون نگذاشته نیم‌نگاهی به ابو جعفر النقیب شود. نگارنده تصور می‌کند نداشتن تألیف مستقل از سوی ابو جعفر النقیب، خوشایند نبودن تحلیل‌ها و پاسخ‌های ابو جعفر النقیب برای برخی از عالمان مسلمان و همچنین بی‌توجهی مستشرقان به این شخصیت، در ناشناختگی او مؤثر بوده است.

- الف. در برخی از موارد جهت رفع ابهام و توضیح بیشتر، تعلیقه‌هایی در متن و پاورقی نگاشته شد که با گذاشتن ترجمه متن در گیومه از توضیحات و تعلیقه‌ها جدا گردید.
- ب. قبلاً اشاره گردید که تنها منبع آرا و اندیشه‌های ابوجعفر التقیب، شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید است و دکتر مصطفی جواد نیز به شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید (چاپ قدیم) ارجاع داده است که در ترجمه، جهت دسترسی آسان مراجعه‌کنندگان، ارجاعات مزبور به چاپ ۲۰ جلدی - که توسط ابوالفضل ابراهیم تصحیح و تحقیق شده - تغییر یافته است.
- ج. مترجم در ترجمه بخش‌هایی از متن شرح ابن ابی الحدید به کتاب «جلوه تاریخ در شرح نهج‌البلاغه ابن ابی الحدید» که توسط جناب آقای دکتر محمود مهدوی دامغانی تألیف شده مراجعه و استفاده کرده است ولی این به معنای رونویسی نیست بلکه در برخی از موارد با مقایسه معلوم می‌شود که ترجمه نگارنده با ترجمه دکتر محمود مهدوی دامغانی متفاوت است و دیگر این که کتاب مذکور، تمام متن این اثر را در بر نمی‌گیرد.
- د. طبق بررسی دکتر مصطفی جواد، ابوجعفر یحیی بن زید، از فرقه زیدیه است. در پاورقی صفحات آینده گفته شده است که زیدیه در اصول عقاید - به جز مسئله امامت، پیرو معتزله هستند. بر این اساس در برخی از تحلیل‌های ابوجعفر التقیب، تأثیر باورهای کلامی معتزلی به‌روشنی دیده می‌شود. قابل یادآوری است همان‌گونه که از گفتگوهای ابوجعفر التقیب و ابن ابی الحدید به دست می‌آید شرایط فکری و اعتقادی عالمان بغداد اجازه نمی‌داد که آزادانه ابوجعفر التقیب آرا و اندیشه‌های خویش را ابراز کند؛ در نتیجه در مسائل عقیدتی که از سوی او ابراز می‌شود با باورها و اعتقادات امامیه ناسازگاری‌هایی دیده می‌شود.
- ه. دکتر مصطفی جواد بخشی از سخنان و تحلیل‌های ابوجعفر التقیب را به دلایلی نیاورده است که این جانب پس از پایان ترجمه کتاب، به گزارش آن قسمت‌ها نیز اقدام کرده

است. در میان ایرانیان دکتر مصطفی جواد تقریباً ناشناخته است لذا پیش از ترجمه متن کتاب، به زندگی‌نامه دکتر مصطفی جواد پرداخته شده است.

ز. نگارنده تصور می‌کند پیش از ترجمه متن کتاب، لازم است جهت درک بهتر پژوهش و کوشش مصطفی جواد در معرفی ابوجعفر النقیب، ابتدا بحثی با عنوان «ابوجعفر النقیب از منظر برخی از عالمان و تراجم‌نویسان» ارائه گردد که این موضوع قبل از ترجمه کتاب ارائه گردیده است.

ک. گاهی در این نوشتار از ابوجعفر النقیب به «نقیب البصره» و «محمد بن ابی زید» یاد می‌شود که به ترتیب لقب و نام اوست.

در پایان لازم می‌دانم از آقایان دکتر محمود شهبازی استادیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه اراک و دکتر علی صباغی دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اراک که با ارائه نکات و راهنمایی‌هایی، بنده را رهین منت خویش کردند سپاسگزاری و قدردانی کنم.

علی حسن بگی (حسن بیگی)

استادیار و عضو هیئت علمی گروه الهیات دانشگاه اراک

غروب شنبه ۹۶/۶/۱۸ مطابق با ۱۸ ذی حجه ۱۴۳۸ ساعت ۱۹/۳۰ دقیقه